Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл март 29 четверг № 73 (14273)

1925 чылда үндезилеттингеи Өртээ 3 чеп.

СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелин СЭКП ТК-ның Пленумунга чугаалашкаш, ону принципиалдыг чүүлдүг деп көргенин номчукчулар билир. СЭКП ТК-ның Пленумунуң даасканын ёзугаар Редакция комиссиязы болгаш ТК-ның Политбюрозу Уставтың төлевилелин чедир ажылдап кылган болгаш ол документини ТК-ның кежигүннеринге, а ол ышкаш партияның республика, край база область комитеттериниң секретарьларынга тарадып чоруткан. Олардан кирген санал-оналдар өөренип көрдүнген, ынчангаш Уставтың төлевилелин бүгү-ниити чугаалажып көөрүнге парлаан.

ТӨЛЕВИЛЕЛ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының УСТАВЫ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы — бот-башкарылгалыг ниитилел-политиктиг организация, чаңгыс аай эп-сеткилдиглериг — коммунистериг эки тура-биле каттыжышкыны-дыр. Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң идеяларын чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдеринге үндезилеп, коммунистиг перспективаны барымдаалавышаан, буянныг демократтыг социализмни чуртка тургузарын, интернационализмни кижи төрелгеттениниң ниити үнелиг үүлдерин боттандырып бадыткаарын ол бодунуң эчис сорулгазы кылдыр салып турар. Ажылчын аңгының, бүгү ажылчы чоннуң социалистиг шилип алыышкынынга СЭКП даянып, чоннуң эрге-ажыктарын илергейлеп база камгалап, хөй националдыг совет ниитилелди бодунуң политиктиг Платформазынга сырый каттыжарын чедип ап турар.

I

СЭКП-ге кежигүн болуру

1. Партияның Программазын болгаш Уставын хүлээп көөр, ооң организацияларының бирээзинде ажылдап турар, кежигүн дадывырын төлээр, ССРЭ-ниң 18 хар четкен кандыг-даа хамаатызы СЭКП-ниң кежигүнү бооп болур.

2. Партияның бүгү кежигүннери деңнергелиг. Олар партияның иштики болгаш даштыкы политиказының, партияның иштики амыдыралының айтырыгларын кодүрер база хостуг чугаалажып көөр, шиитпирлерни ажылдап кылырынга киржир, бүгү чадаларның партийжи органнарын соңгуур, аная соңгуттурар болгаш оларның ажылын контрольдаар, партийжи кандыг-даа органы, эдилеп турар байдалынган хамаарылга чокка кандыг-даа коммунисти шүгүмчүлээр, партияның кандыг-даа чадазының баштаар черинге билдириишкиннерни болгаш дилеглерни киирер, бодунуң ажылын дилээнге херек кырында харыысы алыр, кажан оларның ажыл-чорудулгазының азы аажы-чаңының дугайында чугаалажып турда, партия органының ажылынга киржир эргелиг.

СЭКП-ге кежигүн болуру ямбы-хүндүлүг артык эргелерни коммунист кижиге бербес болгаш ооң хамааты эргелерин база хосталгаларын кызыгаарлавас. Ажыл-чорудулгазы ССРЭ Конституциязынга үндезилеттиидир тургустунган болгаш социалистиг идеяга чөрүшкек эвес хөй-ниити организацияларының болгаш шимчээшкиннериниң ажылынга ол киржир эргелиг. СЭКП-ниң кежигүнү политиктиг өске партияларга бактаап болбас.

3. СЭКП кежигүнү болза, партияның ниитилелге авангардтыг туруштарын хандырар дээш демисежир, ооң политиктиг угланыышкынын күш-ажылчы коллективтерге болгаш чоннуң ортузунга, күрүне, кооператив, хөй-ниити организацияларынга чайгылыш чокка чорудар, партийжи шиитпирлерни күүседир, коммунистиг идеяларны камгалаар болгаш пропагандалаар, хоойлу-дүрүмнү болгаш хөй-ниити моралының нормаларын чайгылыш чокка сагыырының үлегерин көргүзер хүлээлгелиг.

4. СЭКП кежигүнүнге хүлээп алыышкынны чаңгыстап көөрүнүң чурумуг ёзугаар демократтыг болгаш ажык-чарлыг ёзу-биле чорудар. СЭКП кежигүнүнге хүлээп алыышкын дугайында шиитпирни партия эге организациязы бодунуң ажык хуралынга үндүрер. Хуралдың шиитпири шуут күштүг болур. СЭКП-ге чаңгыс аай партия биледи турар, партия кежигүннериниң үчёдунуң чурумун СЭКП ТК доктаадыр.

СЭКП-ниң 40 чылдан эвээш эвес стажтыг кежигүнүнге ооң партияга үр үеде идепкейлиг ажылдааның барымдаалап көрбүшаан, партия эге организациязының шиитпирин, партия райкомунуң, хооркомунуң бадылаанын ёзугаар «СЭКП-ниң хоочуну» хүндүлүг атты тыпсыр.

5. Партияны бужартатканы болгаш ооң Уставының негелделериниге дүүшпес хөделиишкини дээш партия кежигүнүн СЭКП-ден үндүрген түңнелинде партия эге организациязының азы үстүнде партийжи органның шиитпирин ёзугаар СЭКП-ге кежигүн болуру соксаар. Кем-херек үүлгеткен буруулуг деп судтуң шиитпирлел көргени партия кежигүнүн ук шииткел хоойлу ёзугаар күштүг болган сөөлүнде СЭКП-ден үндүрер.

Партияга кежигүн болуру СЭКП-ден эки тура-биле үнер дугайында партия кежигүнүнүң билдириишкинин ёзугаар соксаан туруп болур, ооң билдириишкинин партия эге организациязы чугаалажып көөр.

СЭКП-ге кежигүнү хүлээп алырда болгаш партиядан үндүрерде шиитпир дээш хуралга олурушканнарның үштүү ийи кезээнден эвээш эвези, ынчалзажок ол организацияның үчёдунда турарларның чартык кезиинден хөйү бадылаанда, ук шиитпирни «күштүг деп санаар.

Партияның соңгулдалыг органының составында кирип турар СЭКП кежигүнүн партиядан үндүрер дугайында айтырыгны үчёдунда ооң туруп турары партия эге организациязынга азы ол органга ону сүмелээн партия эге организациязынга чугаалажып көөр. Партия эге организациязының санал-оналын барымдаалап төлээлекчизи киржип турда, ол айтырыгны соңгулдалыг органның пленумунга, ооң хуралынга олурушканнарның болгаш ооң кежигүннериниң чартык кезиинден хөйү бооп турарларның үштүү ийи кезиинден хөй нуруузунуң бадылаашкыннары-биле шиитпирлээр.

Чыл дургузунда, а байдалдар өскерилгенде кандыг-даа үеде партияның контроль-ревизия органнарынга хомудалдилегни киирер эрге партиядан үндүрткен кижиге артар. Хомудал-дилегни ооң кирген хүнүнден соңгаар ийи айдан орай эвес хуусаада чугаалажып көөр.

Партийжи сагылга-чурумну болгаш мөзү-шынарны үрээни дээш партия кежигүннеринге хамаарыштыр партийжи кижизидилгениң база салдар чедиреринiң хемчеглерин, эш ёзузунуң шүгүмчүлелин, буруу шавыышкынны азы доңгулданы чарлаарының хевири-биле алыр.

II

Партийжи иштики демократия

6. Идейлиг чаңгыс аай ниити үзел-бодалга болгаш партийжи эш ёзузунга үндезилээш, партийжи массаларның эрге-чагыргазын, партийжи иштики харылзааларның бүгү талалыг демократизмин коммунистериң медерелдиг сагылга-чуруму-биле болгаш эртем-билиглии-биле холбаштырган бот-башкарылганың принциптеринге СЭКП чурттаар болгаш ажылдаар.

Санал-бодалдарны илергейлээриниң хостуун, янзы-бүрү үзел-бодалдарны болгаш платформаларны деңнештирип көөрүн, ажык шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди партияга хандырар. Партияның болгаш чурттуң амыдыралының ең чугула айтырыгларының талазы-биле дискуссияларны база референдумнарны тус-тус организацияларның, ниитизи-биле СЭКП-ниң хемчээлинге кылып болур, а оларның түңнелдериниң талазы-биле — чогуур шиитпирлерни хүлээп алыр.

7. Бодунуң иштики амыдыралын болгаш ажыл-чорудулгазын тургузар талазы-биле партия организациялары бот-тускайлаң болур. Оларның шиитпирлери СЭКП-ниң программалыг эчис сорулгаларынга болгаш Уставының нормаларынга чөрүшкек эвес болза, персоналдыг херектер талазы-биле шиитпирлерден өске ук шиитпирлерни үстүнде турар органнар күш чок болдуруп болбас.

8. Партия организацияларының болгаш комитеттериниң ажылын демократтыг методтар-биле чорудар, субъективизмни болгаш чаңгыс кижиниң эрге-чагыргазын болдурбас коллективтиг чоруктуң үндезиннеринге тургузар. Шиитпирлерни ажылдап кылырда болгаш хүлээп алырда, оларның күүселдези дээш коммунистериң хуузунда харыысалгалыы-биле коллегиалдыг чорукту холбаштырар.

Партия органнары ажылдаарының кол угланыышкынларының талазы-биле доктаамал комиссияларны, а ол ышкаш түр комиссияларны болгаш ажылдаар белүктерни тургузар, штаттан дашкаар эге үндезиннерге коммунистерни болгаш өске-даа хамаатыларны бодунуң ажыл-чорудулгазынга кириштирериниң өске-даа хевирлерин ажыглаар.

9. Партияның организациялары, удуртукчу органнары болгаш оларның аппараттары партийжи шиитпирлерге дүүштүр партия хуралдарының, конференцияларының, съездилериниң ажык болурун, партийжи парлалганың оларга киржирин хандырбышаан, ажык-чарлыг ажылдаар, боттарының ажыл-чорудулгазының дугайында массалыг информацияның дамчыдылга чепсектерин болгаш өске-даа харылзааларны дамчыштыр коммунистерге болгаш партия кежигүннери эвестерге үргүлчү дыннадыр. Бодунуң партия эге организациязының бюрозунуң азы парткомунуң хуралдарынга коммунист олуржур эргелиг. Соңгулдалыг партийжи органнарның кежигүннери оларга отчёттуг органнарның, ооң иштинде партия комитединiң бюрозунуң хуралдарынга олуржур, а ол ышкаш парткомнуң болгаш ооң аппарадының эргезинде документилерин ажыглаар эргелиг.

10. Партияда удуртукчу бүгү органнар соңгулдалыг. Олар кандидатураларны калбаа-биле чугаалажып турда, коммунистериң санал-оналын чигези-биле барымдаалап көргенин ёзугаар колдуунда альтернативтиг үндезинге чажыт бадылаашкын-биле соңгуттурар.

Партия кежигүннери соңгулдалар үезинде кандидатураларны, ооң иштинде бодунуң кандидатуразын кызыгаар чокка депшидер эргелиг. Өске кандидатураларга деңнээргe, ең хөй бадылаашкыннарны, ынчалзажок хуралга олурушкан СЭКП кежигүннериниң, конференция, съезд делегаттарының, партия комитединiң азы соңгулдалыг өске органның кежигүннериниң бадылаашкыннарының ортаа кезиинден хөйүн алган кандидаттарны соңгуттурган деп санаар.

Делегаттарны депшидер болгаш соңгуур үеде коммунистер үстүнде турар партия органнарының составынга кандидатуралар талазы-биле саналдарны киирер, ол органнарны тургузар конференция, съезд ук саналдарны чугаалажып көөр.

Партияның районнар, хоорайлар болгаш округтар (район хуваалдазы чок) конференцияларынга делегаттарны партия эге организацияларынга соңгуур. Хоорай, округ (район хуваалдалыг), область, край конференцияларынга, эвилелдешкен республикаларның компартияларының съездилеринге, СЭКП-ниң съездизинге делегаттарны партия эге организациялары кандидатураларны ыяап-ла депшиткен турда, коммунистериң черле чажыт бадылаашкынынга-биле ам соңгуур. Соңгулдаларның чурумун тус девискээрниң коммунистериниң ортаа кезиинден эвээш эвези-

(Төнчүзү 2-ги арында).

Чер-черден медээлер

МАЛ ЧЕМИ БАР

ӨВҮР РАЙОН. «Ак-Чыраа» совхозта Чалааты хойжу бригадазының малчыны Сонам Дамчааның хою оолдан эгелээн. Олар дээрге ажылынга кызымак, эки түңнелдерни чыл бүрүде чедип ап келген ог-бүле. Кыштаглаашкынга чылдың-на хынамчалыг белеткенип алыр. Сонам Дамчааның коданында 167 хураган немешкен. Малдың чаш төлүн доруктуларынга сакманчылар Кама Бадыргы, Минчиир Ооржак олар кызымак дузалажып турарлар. Кадарчының оглу Эрес Дамчаа ада-иезиниң соон салгап алган.

Кыштагда мал чеми четчир, суг-биле хандырылга эки.

Найгын-оол ДАМДЫН.

СӨЗҮНГЕ БҮЗҮРЕЛДИГ

Кызылдың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи — даарныга фабриказы Чаа чылды, ды, ылаңгыя улуг байыолал март 8-ти күш-ажылчы белеткерлиг уткаан. Чедиишкиннерниң үндезини — социалистиг чарыш болгаш күш-ажылдың эки сагылга-чуруму болган. Ооң ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, эрткен айның планы 107,6 хуу күүсеттинген.

Шилип алган ажыл-мергежилинге бердингеннериң саны көвүдеп, хөйү чаңгызы, чаңгызы хөйү дээш бир демниг күжеиип турарлар. Оларга бүдүрүлгениң мурнакчылары: В. Г. Шевченко, Т. К. Хертек, Л. В. Цуцина болгаш өске-даа шалыпчылар хамааржыр.

Сандю САНДАН.

МИТИНГ

Хандагайты суурга хөй кижи киржикчилиг митинг болган. Аная ажылчыннар, интеллигенция, суурнуң чурттакчылары, СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң удуртукчулары киришкен.

Ол митингниң кол сорулгазы — «Литва ССР тускай күрүне болуру-биле ССРЭ-нин составындан үнер дээш ооң сөөлгү үеде чорудуп турар аңгыланчак политиказынга удурланыры, націоналистиг хөөнну оттурар дээн чүткүлүнге удур килеңниг сөстү соглээри.

Бо айтырыгга хамаарышкан илеткелди СЭКП райкомунуң секретары З. Ш. Бады-Хөө кылган. Литва ССР-де амгы үеде байдалды ол тайылбырлаваш, Литванын удуртукчуларының ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң чоруткан телеграммазынга тоомча чок харыы бергенинге хамаарыштыр бодунуң буруу шавыышкынын чыылганнарга чугаалаан.

Бүгү социалистиг системаны будаар дээн хөөнүнден салдынмастаан Литва ССР-ниң удуртукчуларынга килеңниг сөстерни хоочун башкы М. Л. Арат-оол. Хандагайтыда Пионерлер бажыныын директору Ш. Т. Саая, эмнелгеде ажылчын Ф. Д. Тулуш, шүлүкчү Н. Б. Ооржак олар илередип, ол республиканы ССРЭ-ниң составынга арттырар дугайында бодалдарын чугаалаан. Митингниң киржикчилери оларның үнүнге бүрүн каттышкан.

(Бистиң корр.).

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Россияның хамаарышпас профэвилелдериниң федерациязының тургузукчу бирги съездизинин ажылынга киржип чораан Тываның профэвилелдериниң делегациязының киржикчилери-биле ужуражыышкын профоблчөвүлелдиң хуралдаар залынга болуп эрткен. Аная профоблчөвүлелдиң ажылдакчылары, адырлар эйы-биле обкомнарның ажылдакчылары, профэвилел активи киришкен. Россияның хамаарышпас профэвилелдериниң тургузукчу бирги съездизинин ажылынын дугайында, аная санал-онал солчуушкунунуң болгаш чугаалажып көрген айтырыглар талазы-биле боттарының бодалдарын профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар, күрүненің Кызылда педагогика институдунуң тыва дыл болгаш литература кафедразының доцентизи Д. С. Куулар, профоблчөвүлелдиң секретары, агроулетпүр комплекизинiң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы А. Т. Сотпа, Тес-Хемде «Чодураа» совхозтуң чылгычызы В. Г. Захаров, хөй адырлыг чурттага-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң слесарь-сантехниги П. О. Байыр-оол олар чугаалааннар. Ужуражыышкын киржикчилериниң хөй саныг айтырыгларына олар харыылааннар.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

Президент чөвүлелиниң бирги хуралы

Март 27-де Кремльге Президент М. С. Горбачевтуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Президент чөвүлелиниң бирги хуралы болуп эрткен.

Аная чөвүлелдиң кежигүннери: Ч. Айтматов, В. В. Бакатин, В. И. Болдин, А. Э. Каулс, В. А. Крючков, Ю. Д. Маслюков, Ю. А. Осипьян, Е. М. Примаков, В. Г. Распутин, Г. И. Ревенко, Н. И. Рыжков, С. С. Шаталин, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, В. А. Ярин киришкен.

ССРЭ-ниң Дээди Совединiң Даргазы А. И. Лукьянов хуралга олурушкан.

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев чөвүлелдиң кежигүннеринге чүве чугаалаан.

Президентиниң чугаазынга тургустунган айтырыглар талазы-биле санал-онал солчулгазы болган.

(СЭТА).

Субботникке—калбак деткимче

МОСКВА, март 27. (СЭТА-ның корр.). В. И. Ленинниң төрүттүүгениниң бээр 120 чыл оюнга турасказды апрель 21-де профэвилел субботнигин эрттирер дугайында «Сургутнефтегаз» бүдүрүлге каттыжыышкынының профкомунуң чурттуң ажылчы чоннарынга кыйгырыы калбак деткимчени ап эгелээн. Сибирьжилерниң эгелекчи саналын деткээн дугайында телеграммалар болгаш чагаалар ВЦСПС-ке чурттуң бүгү булунарындан кээп турар. «Алтайтуг» девискээр-бүдүрүлге киждери эки билир. Ынчаарга Сургуттуң нефть тывыкчылары бо субботникке ажылдап алган акша-хөрөңгини чидиг социал айтырыгларны шиитпирлээри-биле профэвилелдер комитеттериниң агар саналарынче шилчидерин саналдаан.

РСФСР-ниң хамаарышпас профэвилелдер федерациязының Москвага чап-чаа доозулган тургузукчу съездизинiң делегаттары ленинчи субботникти чаа ёзу-биле эрттирер дугайында саналды изин-биле деткээн.

ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНДА

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының хуралы март 26-да бооп эрткен. Катап бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында дыннадыгны комиссиянын даргазы В. И. Казаков кылган.

Россия Федерациязынга соңгулдаларның РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының Хоойлунуң негелделеринге дүүштүр ажык-чарлыг чоруктуң болгаш кандидаттарының чаржып-кагжырының байдалдарынга база милли-он-миллион соңгукчуларның боттарының күзелин хостуг илередириниң байдалынга эрткени демдеглеттинген.

Соңгулдаларның кол түңнели—партиянын эде тургустунушкунче, политиктиг системаның реформазынче болгаш ниитилел амыдыралын демократчыдарынче угланыышкынын Россияның соңгукчуларының бүрүнү биле деткээн болур. Март 4-те болган соңгулдаларга болгаш март 14, 17, 18-те болгулаан катап бадылаашкыныарга улус депутаттарының корпузу колдуунда тургустунган.

Округ соңгулда комиссияларының киирип келген протоколдарын сайгарып көргеш, Төп соңгулда комиссиязы национал-девискээр болгаш девискээр соңгулда округтарының талазы-биле катап бадылаашкынга соңгуткан РСФСР-ниң улус депутаттарын бүрүткээн.

Соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында дыннадыгны болгаш РСФСР-ниң соңгуткан улус депутаттарының данзызын «Советская Россия» солунга март 28-те парлап үндүрер.

Соңгулда кампаниязын түңнээри-биле холбашкан өске-даа чамдык айтырыгларны база хуралга чугаалашкан.

(СЭТА).

РСФСР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң болгаш автономнуг республикаларның улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында

(Бо сан-түңнерин автономнуг республикаларның дээди Советтериниң Президиумнарындан, улус депутаттарының край, область, Москва болгаш Ленинград хоорай Советтериниң күүскомнарындан киирген материалдарга үндезилеп парлаан).

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкыннар Россия Федерациязының девискээринге март 18-те доозулган.

Чер-чер Советтериниң бүгү звеноларының талазы-биле 42.166 округка бадылаашкыннар болган. Ооң иштинде улус депутаттарының край Советтериинге—640, областарнынга — 4.260, автономнуг областарнынга — 118, автономнуг округтарнынга — 270, районнарнынга — 6.633, хоорайларнынга — 16.151, хоорайларда районнарнынга — 6.181, суурларнынга — 3.010, кедээ Советтериинге — 4.903.

Катап бадылаашкыннарга 32,9 млн. соңгукчу азы даңзыга киргеннериниң 65,8 хуузу киришкен. Округтарның хөй кезиинге эрткен соңгулдаларны бооп эрткен деп санаан.

Соңгулдаларның ийи эзлчээнiң (март 4-те болган бадылаашкын болгаш март 18-те болган катап бадылаашкын) түңнелдерин ёзугаар РСФСР-ниң чер-чер Советтериниң бүгү звеноларынга 702,268 депутат азы депутат мандаттарның ниити санының 89,8 хуузу соңгуткан.

Улус депутаттарынга соңгутканнарның аразында херээженнер 35 хуу, 30 хар чедир назылыглар 15,1 хуу, СЭКП кежигүнери болгаш кежигүнге кандидаттар 49,1 хуу, комсомол кежигүнери 6,6 хуу. Чер-чер Советтериниң ооң мурнунда чыыгынга депутат турганнар 34,2 хуу, хамаарышкан Советтериниң девискээринде ажылдап турарлар 96,6 хуу, чурттап турарлар — 96,4 хуу. Соңгуткан депутаттарның 24,9 хуузу ажылчыннар, 20 хуузу колхозчулар, 1.697 соңгулда округунга болган катап бадылаашкыннарны күш чок болган азы болбаан деп санаан. Ол округтарга соңгулдаларны катап чорудар.

Автономнуг республикаларның улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле 1.101 соңгулда округунга катап бадылаашкын болган, оларының 14-үнге катап бадылаашкын болбаан. Ийи удаа болган бадылаашкыннарның түңнели-биле АССР-лерниң 2.530 улус депутатады соңгуткан. Оларның иштинде херээженнер 9,2 хуу, ажылчыннар 9,2 а колхозчулар 5,9 хуу, 30 хар чедир назылыглар 3,5 хуу. СЭКП кежигүнери болгаш кежигүнге кандидаттар 88 хуу, комсомол кежигүнери 1,2 хуу. Автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң ооң мурнундагы чыыгынга депутат турганнар 18,4 хуу.

РСФСР-ниң Дээди Совединiң Президиуму.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязыныңнаң

УСТАВЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ниң киирген саналдарынга үндезилээш, хамаарышкан партия комитеди тодаргайлаар.

11. Партияда албан-дужаалдыг кижилер райкомдан эгелээш, ооң-даа өрү ук албан-дужаалга улаштыр ийи хуусаадан хөй эвес соңгудар. Партияның соңгулдалыг органнарының составы оларның бүрүн эргелериниң хуусаазы доозулгуже чедир организацияның кежигүннериниң үштүң бир кезииниң негээнин азы соңгулдалыг органның чамдык азы бүгү кежигүннериниң эки тура-биле үнер дугайында медеглелин ёзугаар чаартынган азы катап соңгуттунган туруп болур.

Партияның райкомнарының, хооркомнарының, округкомнарының, обкомнарының, крайкомнарының, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының бирги секретарьларын, СЭКП-ниң Даргазын болгаш ооң оралакчыларын хамаарышкан конференцияларга болгаш съездилерге соңгуур. Ол албан-дужаалдарга кижилерни дараазында хуусаа бетинде чаартып соңгуурунуң чурумун база доктаадыр.

12. Партия комитеттери бодунуң партия организацияларынга болгаш үстүнде турар органнарга отчёттуг болур. Партия комитеттериниң бюролары пленумнарга, а парткомнар болгаш партия бюролары — партияның эге болгаш цех организацияларының хуралдарынга чыл бүрүде отчёттарын бээр. Партияның соңгулдалыг органының кежигүн бүрүзү ону соңгаан азы сүмелээн партия организацияларының мурнунга бодунуң ажылының дугайында отчёдун бээр.

13. Партия организациялары болгаш комитеттери шиитпирлерни хүлээп алырда, бүгү санал-оналдарны чугаалажып көөр хүлээлгелиг. Эвээш нуруузу бодунуң туружун камгалаар, онзагай бодалын протоколдарга демдеглээр, маргылдаалыг айтырыгларны бодунуң организациязынга катап чугаалажып көөрүн азы негээр, азы үстүнде турар органнарның мурнунга ук айтырыгларны тургузар эргелиг. Ооң-биле чергелештир, хөй нуруузунуң хүлээп алган шиитпири шуптузунга албан болур.

Партия комитеттериниң күүсекчи органнарынга (президиум, бюро) чөрүлдээлер тыптып келген таварылгада шиитпириниң төлевилелин катап чугаалажып көөрүнге киирер болгаш бадылаашкыннарның үштүң ийи кезииниде эвээш эвес хөй нуруузу-биле хүлээп алыр.

Партия органнарының шиитпирлери адаанда турар организацияларга албан болур. Адаанда турар организациялар ук шиитпирлериниң күүселдезин ара соксатпайн, оларга хамаарыштыр маргыжып, партияның үстүнде баштаар черлеринге хомудалды кылып болур.

14. Партияның соңгулдалыг удуртукчу органнары оларның ажыл-чорудулгазының колдуунда анализтиг, прогноз-социологтуг болгаш консультативтиг хандырылгазын боттандырар, боттарынга чагыртқан ажылчын аппаратты тургузар. Боттарының хуралдарынга партия эге организацияларының чугаалажып көрген сүмелеринге үндезилээш, партийжи аппарат тургустунар. Партийжи аппараттың ажылдакчыларынга күш-ажыл хоойлужулгазы хамаржыр.

15. Партия эге организациялары болгаш партия комитеттери партияның кадр политиказын боттандырбышаан, күрүне, ажыл-агый болгаш хөй-ниити ажыл-чорудулгазының тодаргай участоктарынга коммунистерни болгаш партия кежигүнү эвестерни сүмелээр. Олар политиктиг методтар-биле ажылдавышаан, хамаарышкан албан-дужаалдарга оларны соңгуурун азы томуйлаарын чедип алыр, оларга деткимчени көргүзер, коммунистериң ажылының дугайында оларның отчёттарын дыннаар, бо талазы-биле түүнелдерни болгаш сүмелерни чарлап дыннадыр.

16. Партия организациялары күрүне хоойуларынга дүүштүр боттарының хөренгилери-биле азы өске организациялар-биле кады солуннарны болгаш журналдарны, бюллетеньнерни, пропагандистиг, тайылбыр-информастыг болгаш өске-даа материалдарны парлаар, хамаарышкан редакцияларны, а ол ышкаш телерадио дамчыдылгазының студияларын тургузар эргелиг. Массалыг информацияның партийжи чепсектери оларның удуртукчуларын бадылап турар партия комитеттериниң удуртулгазының адаа-биле ажылдаар. «Правда» солунунуң кол редакторун СЭКП Төп Комитединиң Пленумунга бадылаар.

III

Партияның организастыг тургузуу

17. СЭКП бүдүрүлге болгаш девискээр аайы-биле демократтыг централизмниң принцивиниң үндезининге тургустунар болгаш дараазында структуралыг болур: партия эге, район, хоорай округ, область, край организациялары, эвилелдешкен республикаларының Компартиялары. Ук девискээрнин коммунистерин каттыштырып турар партия организациязы анаа кирип турар организацияларның үстүкү организациязы болур.

Хөрек апарган таварылгаларда парторганизация секретарьларының чөвүлелдери, коммунистерниң сонуургалдарының болгаш айтырыгларының аайы-биле каттыштырып турар партия клубтары, теоретиктиг семинарлар, дискуссия төптери болгаш партия ажылының өске-даа хевирлери тургустунуп база ажылдап болур. СЭКП-ниң программалыг айтыышкыннарынга үндезилээш, олар язы-бүрү айтырыгларны чугаалажыр, оларның талазы-биле боттарының туруштарын ажылдап кылыр, кандыг-даа дешилдиң партия комитеттеринге чугаалажып көөрү-биле саналдарны болгаш төлевилелдерни киирер. Боттары иштики организациялыг болгаш сагылга-чурумнуг, идея талазы-биле партияның программныг сорулгаларынга үүүлешпес айтыышкыннарлыг кандыг-даа фракцияны СЭКП-ге тургузуп болбас.

Партияның эге организациялары

18. Партияның үндезини эге организациялар болур. Оларны СЭКП кежигүннериниң ажылдап азы чурттап турар черинин аайы-биле үштен эвээш эвес СЭКП кежигүнү бар турда тургузар.

Партия эге организациязы бодунуң составынга партия бөлүктерин болгаш цех организацияларын тургузуп болур. Партия бөлүктеринге болгаш цех организацияларынга оларның кежигүннериниң санын барымдаалап, партия райкомунун болгаш хооркомунуң чөпшээрээнин ёзугаар СЭКП-ге кежигүн болуру-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле эге организация эргени тыпсыр.

Бодунуң ажыл-чорудулгазының тодаргай сорулгаларын болгаш байдалдарын өөренип көрүп турган, партия эге организациялары партияга хүлээп алыышкының болгаш СЭКП-ге кежигүн болурун соксадырының, бодунуң структуразын, ажылының угланыышкыннарын болгаш методтарын, хуралдарын, политиктиг акциялар эрттиреринин үе-хуусааларын болгаш чурумун, сан-хөө ажыл-чорудулгазын тодарадырының айтырыгларын боду шиитпирлээр, совет болгаш хөй-ниити организацияларыбиле бот-боттарының аразында харылзааларны боду тургузар.

Партия эге организациялары партияның идеяларын, ооң шиитпирлерин пропагандалаар болгаш амыдыралга боттандырар, социал чөптүг чоруктуң принциптерин камгалаар, күш-ажылчы коллективтерге болгаш чурттап турар черлериниң аайы-биле политиктиг болгаш организаччы ажылды чорудар, эргелеп башкарылганың демократтыг механизмин дамчыштыр кадрларының ажыл-чорудулгазынга, экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге боттарының салдарын чедирер.

Партия эге организациялары кайы-даа партия органының шиитпиринге бодунуң хамаарылгазын илергейлээр эргелиг, ук орган оларның тургускан айтырынга тодаргай харылыны бээр хүлээлгелиг.

19. Партия эге организациязының дээди органы бир эвес аңаа СЭКП кежигүннериниң чартыктан хөй кезии, а отчёттарга болгаш соңгулдаларга кежигүннериниң (делегаттарның) үштүң ийиден эвээш эвес кезии олурушканда бүрүн эргелиг деп санаттырар ниити хуралдар (конференциялар) болур.

Хүн бүрүнүң ажылын чорудары-биле хурал (конференция) күүсекчи органны — партия бюрозун (комитедин), ооң секретарын ийи-үш чыл хуусаага соңгуур. 15-тен эвээш коммунистерлиг партия организацияларынга хуралдың доктааткан хуусаазын болгаш чурумунга дүүштүр партия организациязының секретарын болгаш ооң оралакчызын, партия бөлүктеринге — партбөлүк организакчыларын соңгуур.

Партия эге организациязының секретары күш-ажылчы коллективке болгаш өске-даа черлерге „администрация, бот-эргелел органнары, хөй-ниити организацияларыбиле харылзааларга ук организацияны төлөөлээр. Секретарьны коллективтен үндүрер дугайында айтырыгны партия хуралынга (конференциязынга) чугаалажып көөр ужурлуг.

20. Оларның ажыл-чорудулгазын, хостаттырган ажылдакчыларны тургузарын кириштирбишаан, ажыладыграры-биле кежигүн дадывырындан кирген хөрөнгиниң ниити түңнүүн 50 хуузу чедир хемчээлин бодунга арттырып алыр эргени партия эге организацияларынга тыпсыр.

Партияның район, хоорай, округ, область болгаш край организациялары

21. Партия эге организацияларын дорт каттыштырып турар партияның район, хоорай организациялары партияның даяныр структуралыг звенозу болур. Улуг хоорайларда район организациялары хоорайның партия организациязы кылдыр каттыжып болур.

Партияның район, хоорай организацияларының дээди органы конференция болур. Конференция партияның район, хоорай комитеттерин, а ол ышкаш контроль-ревизия комиссиязын беш чыл хуусаага соңгуур. Партия комитединиң шиитпирин азы коммунистериң үштүң бир кезиинден эвээш эвезин каттыштырып турар партия организацияларының негелдезин ёзугаар ээлчег чок партия конференциязын чыылдырар.

Партия эге организацияларының санал-оналын өөренип көрүп тургаш, партияның район, хоорай комитеттери, бюрону, райкомнун, хооркомнуң секретарьларын соңгуур, бодунуң аппарадын материал-сан-хөө баазазын тургузар. Райком, хоорком партия эге организацияларын бүрүткөөр, оларга чогуур дузаны көргүзер, коммунистериң үчёдун кылып чорудар.

Партия райкомнары, хооркомнары партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын таарыштырар болгаш углаар, оларның массалар-биле харылзаазын быжыглаарынга дузалаар, оларның-биле кады партиянын политиказын болгаш шиитпирлерин тайылбырлаар, күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттап турар черлериниң аайы-биле оларны боттандырар талазы-биле ажылды организастаар, тодаргай социал-экономиктиг, культура болгаш өске-даа айтырыгларны хөй-ниитиге чугаалажып көөрү-биле тургузар, оларны боттандырарынга дузалаар.

22. Партияның край, область, округ организациялары партияның политиказын ажылдап кылырынга киржир, ону боттандырар талазы-биле ажылды крайга, обласка, округка чорудар, үстүнде турар партия органнарының доктаалдарының күүселдезин организастаар.

Партия край, область, округ организациязының дээди органы партия конференциязы болур. Конференция партия край, область, округ комитедин, а ол ышкаш контроль-ревизия комиссиязын 5 чыл хуусаалыг соңгуур. Чогуур комитеттиң шиитпирин азы ук организацияның кежигүннериниң үштүр бир кезииниң негелдезин ёзугаар ээлчег чок конференцияны чыылдырар.

Чугула апарган таварылгада, ындыг болзажок, чылда ийиден эвээш эвес чыылдырып турар партия комитеттериниң конференциялары, а ол ышкаш пленумнары ук девискээрге политиктиг, национал, социал, экономиктиг, экологтуг, культура-мөзү-шынар айтырыгларын шиитпирлээриниң программазын ажылдап кылыр болгаш күрүне эрге-чагыргазының органнарынга база чонга сүмелеп киирер. Партияның иштики амыдыралының, кадрлар ажылының, партия организациязының бюджединиң солун, сеткүүл үндүрер ажыл-чорудулганың айтырыгларын оларга чугаалажып көөр.

Партия область, край комитеттери бодунуң структуразының, райком, хоорком тургузугларын кириштирбишаан, айтырыгларын боттары шиитпирлээр. СЭКП кежигүннериниң үчёдунун айтырыгларының талазы-биле улуг-улуг партия эге организацияларынга партия райкомунун эргезин тыпсыр.

Чогуур пленумнарга партия райкомунун, обкомунун, крайкомунун бюроларын, секретарьларын соңгуур.

23. Партия район, хоорай, округ, область болгаш край организацияларының контроль-ревизия комиссиялары бюрону, беш чылдан эвээш эвес партия стажтыг кижини комиссия даргазынга соңгуур. Контроль-ревизия комиссиялары партияның сагылга-чурумун быжыглаары, партия этиказын коммунистериң сагыыры-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээр, партия кежигүннериниң хомудал-дилеглерин сайгарып көөр, партия бюджединин күүселдезинге контрольду боттандырар. Контроль-ревизия комиссиялары партияның район, хоорай, округ, область болгаш край конференцияларының бадылаан саавырларынга дүүштүр ажылдаар.

Эвилелдешкен республикаларның Коммунистиг партиялары

24. Эвилелдешкен республикаларның Коммунистиг партиялары СЭКП Программазынга болгаш Уставынга дүүштүр бот-тускайлаң. Олар боттарының программныг болгаш нормативтиг документилерин ажылдап кылыр, оларга дүүштүр организастыг, кадр, солун, сеткүүл үндүреринин болгаш сан-хөө, ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээр, республиканың күрүне тургузуунун, социал-экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезинин талазынга политиктиг угланыышкынны чорудар, хамаатыларны политика талазы-биле каттыштырары, национал болгаш интернационалчы эрге-ажыктарны дүүштүрери дээш туржур, интернационалчы мээ-медерелди хевирлеп тургузар. Эвилелдешкен республикаларның Компартиялары өске, ооң иштинде даштыкы партиялар болгаш хөй-ниити шимчээшкиннери-биле харылзааны боттандырар.

СЭКП ТК-зының Президиумунуң болгаш комиссияларының эвилелдешкен республикаларының Компартияларынга хамаарышкан принципиалдыг шиитпирлерин оларның бүрүн эргелиг төлөлекчилериниң киржилгези-биле сайгарып чугаалажыр. Хүлээп алдынган шиитпир-биле чөпшээрешпээн таварылгада эвилелдешкен республиканың Компартиязы маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажып көөрү-биле СЭКП ТК-ның Пленумун чыылдырарын негээр эргелиг.

25. Эвилелдешкен республиканың Компартиязының дээди органы ооң съездизи болур. Ээлчеглиг съездини беш чылда бир удаадан Эвээш эвес чыылдырар. Ол политиктиг угланыышкынны тодарадыр. Төп Комитеттиң, контроль-ревизия комиссиязының отчёттарын чугаалажып көөр, ол органнарның чаа составтарын соңгуур. Контроль-ревизия комиссиязының дугайында саавырны бадылаар, а ол ышкаш республиканың Компартиязындан СЭКП-ниң дээди органнарының составынга кандидатураларны сүмелээр. Съездилер аразы үеде партияның республика конференцияларын чыылдырып болур.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринде СЭКП организациялары

26. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринде партия организацияларының ажыл-чорудулгазы СЭКП Уставының болгаш СЭКП ТК-ның бадылаан документилериниң үндезининге тургустунар.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге партийжи ажылдың удуртулгазын партия органнарын болгаш партия эге организацияларын дамчыштыр боттандырар. Партия комитеттери болгаш партия эге организациялары сорулгаларны шериг чөвүлелдери, командирлер болгаш политорганнар-биле быжыг харылзаалыг шиитпирлээр. Шериг коллективтериниң амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазынга бодунуң салдарын олар шериг коммунистерни дамчыштыр чедирер. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дээди партия органы СЭКП ТК-ның комиссиязының эргезин ажыглаар.

Чепсектиг Күштериниң коммунистери девискээр партия организациязының удуртукчу органнарының составын соңгуур болгаш аңаа соңгудуп болур. Партияның район, хоорай, округ, область, край конференцияларынга, эвилелдешкен республикаларның Компартияларының съездилеринге делегаттарны шериг үезектериниң болгаш каттыжыышкынларының партия конференцияларындан чогуур партия комитеттериниң доктааткан төлөөлгезиниң нормазын барымдаалап соңгуур.

СЭКП-ниң съездизинге болгаш партияның Бүгү-эвилел конференциязынга Армия болгаш Флоттуң партия организацияларындан делегаттар соңгуурун шериг округтарының, шериг бөлүктериниң, флоттарның, каттыжыышкыннарының, Чепсектиг Күштериниң хевирлериниң партия конференцияларындан чорудар.

Тайылбыр: Күрүнеиң Айыл чок чорук Комитединиң, иштики болгаш демир-орук шериглеринге партийжи ажыл Чепсектиг Күштерге көрдүнгени-биле бир дөмей чоруттунар.

IV

СЭКП-ниң дээди органнары

27. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының дээди органы съезд болур. Ээлчеглиг съездилерни СЭКП Төп Комитеди беш чылда бирден эвээш эвес чыылдырар. ТК-ның съезд чыылдырар, хүн айтырының болгаш төлөөлелге нормазының дугайында шиитпирин съездиге чедир үш айдан орай эвесте чарлаар. Съездиге тургузар кол айтырыглар талазы-биле тезистерни Төп Комитет парлаар.

СЭКП-ниң ээлчег чок съездизин Төп Комитет бодунуң инициативазы-биле азы коммунистериң ниити санының үштүң бир кезииниң эвээш эвезин каттыштырып турар партия организацияларының негелдези-биле чыылдырар. Съездини йии ай хуусаада чарлап чыылдырар, бир эвес аңаа бүгү партия кежигүннериниң чартыктан эвээш эвес кезии төлөөлеттинген болза, ону бүрүн эргелиг деп санаар.

Төп Комитет ээлчег чок съездини чыылдырбаан таварылгада ону эрттирерин негээн организациялар партия ТК-ның ээлчег чок съезд чыылдырар эргези-биле дең эргени ажыглаар организастыг комитетти тургузуп болур.

28. СЭКП-ниң съездизи:

— Төп Комитеттиң болгаш Төп Контроль-ревизия комиссиязының отчёттарын дыңнап чугаалажыр, оларның талазы-биле доктаалдарны хүлээп алыр;

— партияның Программазын болгаш Уставын хүлээп алыр, оларны эде көөр болгаш өскертир;

— партия тургузуушкунунун, идеологтуг ажыл-чорудулганың, СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказының талазы-биле партияның угланыышкынын тодарадыр;

— СЭКП-ниң Даргазы болгаш ооң оралакчыларын соңгуур, оларны ооң-биле кады СЭКП ТК-ның кежигүннеринде база тоңгуур;

— СЭКП-ниң Төп Комитедин болгаш Төп Контроль-ревизия комиссиязын соңгуур.

29. Съездилер аразында үеде СЭКП Төп Комитеди эргежок чугула апарганын бадымдаалап, партияның политиказының болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазының үезин келген чугула айтырыгларын чугаалажып көөрү-биле СЭКП-ниң Бүгү-эвилел конференциязын чыылдырар.

Конференция СЭКП Төп Комитединиң болгаш Төп Контроль-ревизия комиссиязының ажылының дугайында отчёттарын дыңнап чугаалажыр, оларның составының кезиг-чамдыызын (съездилер аразында үениң иштинде үштүр биринге чедир) эде соңгуур. СЭКП-ниң программалыг документилеринге дүүштүр партияга албан хөрөктиг өске-даа шиитпирлерни хүлээп алыр, партия Уставынга өскерилгелерни киирер эргелиг.

Партияның Бүгү-эвилел конференциязынче делегаттары СЭКП-ниң съездизинче дег ындыг чурум-биле соңгуур.

30. Съездилер аразында үеде партияның ажыл-чорудулгазын СЭКП Төп Комитеди удуртур.

СЭКП Төп Комитеди:

— СЭКП-ниң съездилериниң болгаш конференцияларының шиитпирлериниң херек кырында боттанылгазын организастаар;

— иштики болгаш даштыкы политиканың ужур-утказының талазы-биле саналдарны ажылдап кылыр болгаш оларны ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизинге база ССРЭ-ниң Дээди Совединге киирер;

— СЭКП-ниң кадр политиказын боттандырар;

— Партияның албан черлерин, бүдүрүлгелерин тургузар база оларның ажыл-чорудулгазын контрольдаар;

— өске партиялар-биле харылзааларга СЭКП-ни төлөөлээр.

31. Пленумнар аразында үеде политиктиг болгаш организастыг айтырыгларны шиитпирлээри-биле Төп Комитет бодунун составындан СЭКП ТК-ның Президиумун соңгуур. Ооң сан составын СЭКП-ниң съездизи бадылаар. ТК-ның Президиумунга ол ышкаш албан-хүлээлгезин ёзугаар СЭКП-ниң Даргазы база ооң оралакчылары, эвилелдешкен республикаларның компартияларының удуртукчулары кирер.

СЭКП ТК-ның Президиуму шиитпирлерни күүседирибиле партия организацияларынче бодунуң өмүнээзинден чорудар. Эң чугула политиктиг айтырыглар талазы-биле шиитпирлерни президиум СЭКП ТК-ның Пленумунга бадылаары-биле киирер.

ТК-ның Президиуму бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында отчётту чыл санында СЭКП ТК-ның Пленумунга киирер.

СЭКП ТК-га ооң ажыл-чорудулгазының кол-кол угланыышкынларының талазы-биле доктаамал комиссияларны тургузар. Оларны СЭКП ТК-ның Пленумунга ТК-ның кежигүннериниң аразындан, а ол ышкаш чөвүлекчилер кыллыр бадыладыр өске-даа коммунистерден тургузар. Комиссияларны СЭКП ТК-ның Пленумунга соңгуур СЭКП ТК-ның секретарьлары удуртуп баштаар, комиссиялар боттарының харыылаар айтырыгларының чергези-биле шиитпирлерни хүлээп алыр эргелиг. СЭКП ТК-да болгаш ооң комиссияларында доктаамал үндезинге ажылдап турар коммунистер партия акша-хөренгилериниң шалын алыр.

Комиссияларның удуртукчуларындан СЭКП ТК-ның секретариады тургустунар. Ол ТК-ның комиссияларының ажыл-чорудулгазын дүүштүрүп башкарар. Төп Комитеттиң, ооң Президиумунун болгаш комиссияларының шиитпирлериниң партияга күүселдезин организастаар, ТК-ның аппарадының ажылын угланып баштаар.

Төп Комитеттиң Пленумнарының аразында үеде ооң органнарының ажылын удуртуп башкарарын СЭКП-ниң Даргазы болгаш Дарганың оралакчылары боттандырар.

32. СЭКП-ниң Төп Контроль-ревизия комиссиязы бодунун Пленумунга бюрону болгаш ооң дең эргелиг даргаларын соңгуур, олар сидан эвээш эвес чыл партия стажтыг болур.

Төп Контроль-ревизия комиссиязы СЭКП-ниң съездизинге бадылаар дурумну удуртулга болдургаш, СЭКП-ниң программныг документилерин болгаш Уставын, партия съездилериниң база конференцияларының шиитпирлерин партияда күүседип турарының контролюн боттандырар; партияның сагылга-чурумунун байдалын, партияның иштики амыдыралының база партийжи этиканың нормаларының сагылдазын контрольдаар; СЭКП бюджединиң күүселдезин база СЭКП ТК-ның болгаш ооң албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң, парлалга черлериниң сан-хөө-ажыл-агый чорудулгазын ревизиялаар; партиядан үндүрткениниң айтырыгларының талазы-биле хомудал-бижиктерни сайгарып көөр.

33. СЭКП ТК болгаш СЭКП ТКРК чылда ийиден эвээш эвес пленарлыг хуралдарны, а эргежок чугула апарганда каттышкан хуралдарны эрттирер.

СЭКП ТК-ның кежигүннери СЭКП ТКРК-ның Пленумнарының ажылынга, а ТКРК-ның кежигүннери СЭКП ТК-ның Пленумнарының ажылынга чөвүлээр эргелиг киржип болур.

СЭКП ТКРК-ның кежигүннеринге соңгуткан коммунистер партияның соңгулдалыг өске төп органнарының составынга кирип болбас.

V

Советтерде, хөй-ниити организацияларында болгаш шимчээшкиннеринде коммунистер

34. СЭКП, ооң бүгү организациялары ССРЭ Конституциязынга база совет хоойуларга дүүштүр ажылдаар. Партия организациялары болгаш комитеттери боттарының ажыл-хүлээлгелериниң күрүне болгаш ажыл-агый органнары-биле холужулгазын болдурбас, партияның политиктиг шугумун оларда ажылдап турар коммунистерни дамчыштыр чорудар.

Партия демократияның болгаш социал чөптүг чоруктуң туружунда турар бүгү хөй-ниити күштери-биле кады ажылдаар, антисоциалистиг, националисчи, антисоветчи күштерге удур туржур. Ол профэвилел, аныяктар, өскедаа хөй-ниити-политиктиг организациялар болгаш массалыг шимчээшкиннер-биле бодунун харылзааларын политиктиг кады ажылдажылганың, эш хуу демнежилгениң, бодунуундан өске бодал-турушту хүндүлээриниң принциптерин ёзугаар тургузар.

35. СЭКП, өске-даа хөй-ниити-политиктиг организациялар дег, хостуг соңгулдалар болгаш совет хамаатыларының күзел-бодал илередиишкининиң өске-даа хевирлерин дамчыштыр ниитилелге политиктиг баштын болуру-дээш демисежир. Партия организациялары боттарының соңгулда мурнунун платформаларын ажылдап кылыр болгаш чарлаар, коммунистерни улус депутаттарынга кандидаттар кылдыр депшидеринге сүмелээр, оларга соңгулда кампаниязын организастаарынга дузалаар.

Партия организациялары Конституцияның үндезининге болгаш аңаа дүүштүр ажылдап турар өске хөй-ниити организациялары болгаш каттыжыышкыннары-биле соңгулда мурнунун дугуржулгаларын кылып, оларның депутатка депшиткен СЭКП кежигүнү эвес кандидаттарын деткип болур.

Улус депутаттарының Советтериниң съездилеринге болгаш сессияларынга, хөй-ниити болгаш кооперация организацияларының чыылдырган съездилеринге база конференцияларынга, оларда коммунистер бар таварылгаларда, олар боттарының ажыл-чорудулгазын дүүштүрер база партияның салдарын күштелдирер сорулга-биле партия бөлүктери болуп каттыжар. Партия бөлүктери совет хоойуларны, чогуур партия комитеттериниң шиитпирлерин удуртулга болдурар.

36. Партия органнары база партия эге организациялары аныяктар-биле ажылга БАЛКЭ-ге болгаш социалистиг шилилгени деткип турар өске-даа аныяктар организацияларынга даяныр, аныяктарны кижизидер талазы-биле оларның ажыл-чорудулгазынга бүгү талалыг деткимчени көргүзер, СЭКП-ниң аныяктар политиказын ажылдап кылырынче болгаш боттандырарынче хаара тудар. Партия болгаш комсомол организацияларының аразында хамаарылгалары идея талазы-биле чаңгыс аай чорукка, аныяктарның Коммунистиг эвилелиниң организастыг бот-тускайлаң чоруун хүлээп көөрүнге, бот-боттарын хүндүлежиринге болгаш эш хуузунун бүзүрежилгезинге үндезилеңир. Партия БАЛКЭ-ни бодунун хүрээлеңин немештиреринге эң чоок курлавыр деп санап турар.

VI

Партияның өнчүзү болгаш акша-хөренгизи

37. СЭКП-ниң болгаш ооң организацияларының ажыл-чорудулгазы партияның орулгаларының күсели-биле тургустунар сан-хөө болгаш материал-техниктиг курлавырлар-биле хандыртынар.

Партияның өнчүзү болгаш акша-хөренгилери ниити партияның болур. СЭКП-ниң өнчү эргелиг чүүлдери болза бажың-балгат болгаш тудуглар, оларның составында кирип турар периодиктиг парлалга черлериниң эт-хереклери болгаш типографиялары-биле кады, партияның парлалга черлери, а ол ышкаш бүдүрүлгелер база өскедаа өнчү-хөренги, кежигүн дадывырындан. партияның бүдүрүлгелериндеи кирер орулгалардан болгаш өске-даа кирип кээр орулгалардан тургустунар акша-хөренги болур.

Партия бюджедин, чер-черде партия организацияларындан киир саналданың нормативтерин база акша-хөренгилерниң эде хуваалдазының чурумун СЭКП Төп Комитединиң Пленумунга бадылаар, ону парлалгага чарлаар.

Партия кежигүннериниң ай санында кежигүн дадывырын дараазында хемчээлдерге доктаадыр:

орулгалар 70 рубль чедир болза —10көп.

71—100 рубль болза—20 көп.
101—150 рубль болза—30 көп.
151—200 рубль болза—1 хуу
201—250 рубль болза—1,5 хуу
251—300 рубль болза—2 хуу
301—350 рубль болза—2,5 хуу
350 рубльден хөйде—3 хуу.

Ажылдап турар пенсионер коммунистер партияның кежигүн дадывырын пенсиязындан болгаш ажыл төлевиринден ийи ацгы төлээр.

38. Эвилелдешкен республикаларның компартиялары, партияның край, область организациялары бот-акшаланыышкынче шилчилгени хандырар сорулгалыг орулгалар өзүлдезин чедип албышаан, боттарының бюджедин бот-тускайлаң хуваап чарыгдаар, структура-штат база сан-хөө айтырыгларын боттары шиитпирлээр. Партияның бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң политиктиг ажылдың эрге-ажыктарына база совет хоойлужудулгага чорушкек эвес арыг орулгалыг ажыл-агыйжы болгаш садыгнаймаажы ажыл-чорудулгазын деткип, чүүлдүг деп санаар.

Чер-черде партия болгаш контроль-ревизия органнары партийжи бюджеттиң байдалының база акша-хөренгилериниң чарыгдалының дугайын коммунистерге доктаамал дыңнадыр.

XXVIII съезд: *саналдар, бодалдар, шүгүлмүүлелдер, сүмелер*

ЧОНГА КӨСКҮ БОЛУРДА

Мен 1948 чылдан бээр СЭКП кежигүнү болуп келдим. Бо аразында кижи чүнү көрбээн дээр. Чижээ, партия хуралдарында чеже олурушааныл: ай санында хуралдаар, шупту-ла чаңгыс аай, чөгел-даа төнген, пат шоюгуп калган, мындыг. Бодум хуумда, черле ынчаш коммунистернин хөй кезиндаа ол хуралдарга анаа-ла үжүр эдерип, эрегелеп олуржуп чораанывыс хөй. Оларның доктаал-шиитпирлери-даа орта күүсеттинмес, ону орта контрольдаар кижи-даа чок болур чүве. А боттарывыс шыдаар шаавыс-биле партия даалгаларын өй-шаанда кызып-кылайып күүседип, хөй-ниитиниң кандыг янзы ажылдарынга киришпээн дээр.

Хуралдар талазы-биле мээң бодалым мындыг: ай санында албан-биле хуралдаар деп шоюккан, эргижирээн айтыышы чурумну өскертир, ону чаа Уставка быжыглаар. Чижээ, кварталда чаңгыс удаа эки шынарлыг дээштиг, түүнелдиг, анализтиг, допчу, тодаргай угданыышкынныг хуралды өрттирер. Арткан үеде херек болза, хуралдаарын партия эге организациязы боду билир. Хуралдар аразында хүн бүрүнүң идей-кижизидилгелиг, суртаалчы, башкарыкчы ажылын бюро кежигүннери организастап турза чогумчалыг ышкаш-тыр. Үүрмек айтырыгларны безин ыяап-ла хуралга шиитпирлээр чаңчылдыг улус болгай бив. Оон күүселдези барык куруг болдур ийин.

Бо хүннерни алгаш көөрге мындыг: соңгулда кампаниязы дээш агитаторлар хуваалдазы, чаагайжыдылга, арыг-шевер айтырыглары, кодээ Советтиң күүскомунуң отчёду дээш баар. А кол-ла чүве — чон ортузунга кижизидилге айтырыы, оон дээштиг шынары, партийжи салдары аскап турар. Ажыы-биле чугаалаарга, бисти формализм, ёзу эдерери өттүнүүшкүн түдүп чий берген. Үстүнден айтыр чорук мыынай чаңчылчаан. Кажан кандыг айтырыг шиитпирлеге эки дээрзин партия эге организациязы боду билзе чугуур.

Оон аңгыда, коммунистериң авангардчы ролю барык чок, кижи бүрүзү бодунуң лужун хараар. «Ажыллаар болза шупту денге ажылдаар, мен чаасканн ынчап турташ канчаар мен» дээр хөөннер тывылган. Бо дээрге аравыста эрегей партийжилер көвүдээнин айтып турар.

1940-50 чылдар үезинде партия кежигүннери дыка идепкейлиг турган, ол үеде оларны «намчылар» деп адап, аажок хүндүлээр турган. Ам байдал сыр-дедир болган.

Эрзин көдээ Советиниң партия эге организациязында 16 коммунист бар, оларның хөй кезии-ле партияның, күш-ажылдың хоочуннары бис. База-ла өттүнүүп-ле, чаңгыс аайлап-ла, эргижирээн Уставка «чагыртып», ажылдап, чурттап турар бис. Чаа солун ажыл, арга-метод дээр-даа чүве шоолуг чок, ай, чыл бүрүде чаңгыс черде таптап-ла турган ышкаш.

«Шын» солуниң үндүрүп турары партия дугайында дискуссияга киржип, ында бодалдарын, саналдарын, шүгүмчүлелдерин киирип турар эштериң материалдарын сонуургап номчуп тур бис. Ол эки-дир. Кым-даа бодунуң бодалын хостуг чугаалаар эргелиг болгай. Ынчангаш солуниң ол материалдарына үнген чамдык саналдарны деткиседим. Чижээ, партия бюджелиниң ачыг-хөренгизиниң элээн кезиин эге организацияга арттырып бээри, ону коммунистер канчаар чарыылын болгаш контрольдаарын боттары билир дээри чөптүг. Ынчангаш материалдыг дузаламчыны, эң ылаңгыя хоочун коммунистерге берге аргаан таварылгада көргүзери чугула.

Мурнунда (ам-даа чамдыкта) чаагай кежиктерни партиядан чамдык даргалар чоглап четтирип турганы билдингир. Гижикчилериң бирээзиниң бижип турары дег, «хүндүлээрге хулге боражыр» коммунистер аравыста бары хомуданчыг. А бөдүүн коммунистер, аксаа чон оларның ол «чингеделериниң» дугайында бүлүү «сымыранчып», чамдыывыс адаарган органывыс чажыт эвес болгай.

Кандыг-кандыг, каш партия турза эки-л деп саналдар база үнүп турар. Мен бодаарымга, ажылчын, тараачын ийи кол аңгылардың ийи коммунистиг партиялары турар болза эки. Демагогтарның ажыы чок митингилериниң херээ үүү боор.

Төөгүден ап көөрге, хамааты, Ада-чурт дайынарының, улус ажыл-агыйын катап тургузарының үезинде-даа коммунистер кезээде мурнуку одуругларга чоруп, талантылыг организаторлар турганын хоочуннар-даа билир, олар ам-даа дириг херечилер боор чурттап чорлар. Ону амгы аныяк салгалдың кижилери төөгү материалдарындан, кинофильмнерден көрүп, билип ап чоруур. Амгы үениң коммунистери чүге ынчаар ажылдап шыдавас апарганыл? Чылдагааны чүдел?

Партияның XXVIII съездиге Платформазынга болгаш Уставка-даа болза коммунистериң эргелеринге хамаарыштыр эдилгелерден, немээшкиннерден киирери чугула. Артык хүндүлүг эрге, ажыктыг буянныг хандырылга берзин дивейн турар бис. Хүндүлелди авангард мурнакчы чорук-биле чедип алыр дээр бис. Мынча хөй чылдар эрткиже чедип алганывыс кайыл? Партияның ат-алдары чүге улам чавызап турарыл? Чеже шалтыланы берген, дидим эвес бүдүү «хайгааракчылар» болу берген чоруур бис? Биске ёзулуг деткимче, көскү эрге черле херек-тир. Өткүт, шынчы сөстүг эки организакчы суртаалчылар болурувус чугула. Ынчангаш коммунист кижиниң үнүн чон билир, дыңнаар, оон боду чонга көскү, билдингир болурда, кандыгбир эрге азы таарымчалыг чүүлдер турза эки болгу дег. Өске эш-өөрлериниң санал, сүмезин база дыңнап көрзе деп күзелдиг мен.

Алексей ДАМДЫН.
Эрзин район.

Чагаалардан одуруглар

ЧҮҮЛДҮГ-ДҮР

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелин улуг кичээнгей-биле хомчуп, өөренип көрдүм. Партияның ат-алдарын, оон ниитилелге ролюн көдүрери коммунист кижи бүрүзүнден хамааржыр, ынчангаш олар партияга бердинген, даандырган ажылынга, хөй-ниитинин хөрээнге ак сеткилдиг киржир, кандыг-даа чүрумну үүрвес, каяа-даа үлегер-чижек болур хүлээлгелиг. Амгы байдалды алыр болза партийжиниң арыг, шынчы арын-нүүрүн, ат-алдарын бодавас, ону хажыдып чоруурлар бар, ындыглар-биле кам-хайыра чок демиселди күштелдирер херек.

Бистиң чуртка хөй партияның херээ чок, чүгле В. И. Ленинниң үндезилеп турусканы Коммунистиг партия херек деп бодаар мен. СЭКП кежигүнүнге хүлээп алыышкынны эң-не шынгыызы-биле көөр, ону чүгле партия эге организациязының хуралынга үзе шиитпирлээр дээни чүүлдүг-дүр.

Андрей БЕГЗИ.
«Тере-Хөл» совхоз.

ЧӨПШЭЭРЕШПЕС МЕН

Бодум хуумда партия херек чок деп шыдавас мен. Барыын-Хемчик райондан Александр Монгуш шуут-ла партия херек чок деп бижээн болду. Ол шын эвес. Бир эвес партия чок турган болза, Совет күүне тургустунуп шыдавас. Оон үндезилекчизи В. И. Ленин болган. Амгы-даа үеде партия херек. Партияның ат-алдарын, ролюн көдүрери бистериң хүлээлгевис.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район, Черби суур.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле округ соңгулда комиссияларының дыңнадыы

«Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларында дугайында» Хоойлуиуң 53 чүүлүнге дүүштүр болгаш катап соңгулдалар эртти-ерги-биле холбаштыр округ соңгулда комиссиялары Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидаттар кылдыр дараазындда эштерни бүрүткээн:

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Первомай № 4 соңгулда округунуң талазы биле

Канунников Александр Иванович, 1924 чылда төрүттүнген, республика эмнелгезиниң хирургу, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Кулык Владимир Филиппович, 1946 чылда төрүттүнген, шериг албанныг, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Рабочий № 7 соңгулда округунуң талазы-биле

Абрамова Валентина Яковлевна, 1947 чылда төрүттүнген, республиканың ном садыының директору, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Очур Любовь Анатольевна, 1950 чылда төрүттүнген, «Тувафоторазнобыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының чингине директору.

Путинцев Юрий Сергеевич, 1936 чылда төрүттүнген, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин күүскомунуң даргазының оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Турбина Мария Георгиевна, 1940 чылда төрүттүнген, «Тыва автотранс» каттыжыышкынының чингине директорунуң оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Шкирипей Валерий Николаевич, 1952 чылда төрүттүнген, республика эмнелгезиниң нейрохирургия салбырының эргелекчизи, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Комсомольский № 10 соңгулда округунуң талазы-биле

Кара-оол Ирина Монгушевна, 1946 чылда төрүттүнген, республика типографиязының директору, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Михайлов Юрий Алексеевич, 1966 чылда төрүттүнген, аныыктарның «Спутник» чурталга комплексиниң инженери, партия кежигүнү эвес, Кызыл хоорай.

Муромцев Валерий Александрович, 1952 чылда төрүттүнген, «Тыва автоорук» төлевилел - сеителге - тудуг каттыжыышкынының кол инженери, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Геологический № 23 соңгулда округунуң талазы-биле

Верхотурова Надежда Лаврентьевна, 1940 чылда төрүттүнген, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин күүскомунуң даргазының оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Кыргыс Маадыр-оол Ангыр-оолович, 1946 чылда төрүттүнген, СЭКП Кызыл хооркомунуң ийиги секретары, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Нурсат Мария Кыргысовна, 1951 чылда төрүттүнген, чоннуң амыдырал хандырылгазының девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чингине директорунуң оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Попов Виталий Александрович, 1951 чылда төрүттүнген, республиканың чурталга-коммунал ажылагый девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чингине директору, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Горький № 26 соңгулда округунуң талазы-биле

Маний-оол Монгуш Хургул-оолович, 1933 чылда төрүттүнген, ТДЛТЭШИ-ниң директорунуң оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Монгуш Анисья Куулар-овна, 1949 чылда төрүттүнген, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Черёпанов Виктор Алексеевич, 1954 чылда төрүттүнген, шериг албанныг, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Горный № 27 соңгулда округунуң талазы-биле

Дойбухаа Дондук Хертекович, 1945 чылда төрүттүнген, чурукчу, партия кежигүнү эвес, Тээли суур.

Наксыл Мария Кыргысовна, 1946 чылда төрүттүнген, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин күүскомунуң кадык камгалал килдизиниң эргелекчизи, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Суменков Анатолий Петрович, 1947 чылда төрүттүнген, № 4 ОПТУ-нуң директору, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай.

Торжоктуң ойнаарактары

Чурукчу, уран чүүл эртемдени, Торжок хоорайның төөгүзүнүң шинчилекчизи Галина Алексеевна Климовская — эрткен чылын бодунуң муң чыл болган ооң демдеглээн бурунгу орус хоорайның үндезин чурттакчызы. Ол иезиниң талазындан чүгле хоорайга эвес, өскедаа черлерге алгаан амданныг котлеталары-биле сурагжаан ресторанның, аалчылар бажыңының эзи чораан Пожарскийлериң үре-садызы, А. С. Пушкин Торжокту таварып эрткенде, Пожарскийлериң котлеталарын албан чиир турган, ол байтык шүлүүнге безин алдаржыткан болгай. Галина Алексеевнаның өгбелери чүгле амданныг чем кылыр паштаныкчылар эвес, а алдын удазындан аргыкчылар, бурган дүрзүлериниң чурукчулары турганнар. А Галина Алексеевна ол бүгүнү чажындан шиңгээдип келген. Ийи институт дооскан — Псковтуң төөгү-педагогика институдун болгаш Ленинградта И. Е. Репин аттыг чурулга институдун.

Ол 1960 чылдарның эгезинден дойдан ойнаарактар хевилээрин ыяк шиңгээдип эгелээн. Хевир-дүрзүзүнүң талазы-биле оон ойнаарактары эрте-бурунгу орус ойнаарактарының чаңчылдарын, а чуруунуң аайы-биле новгородчу шинчини шилип алган. Ынчангаш ол ойнаарактар хевилээриниң болгаш чуруп каастаарының бурунгу орус элээн каш хевирлерин, аргаларын каттыштырып турган, бодунуң онзагай ойнаарактарын чогаадып кылгылаан, ус-тывыш уран чүүлүнге бодунуң чаа үүлүн көргүскен.

Галина Алексеевнаның кылган ажылдары чурттуң дыка хөй музейлеринде (чижээ, Суздаль музейлеринде чүс ажыг ойнаарактары бар) шыгжатынган. Оларны УАЧД-те, Манежке чогаадыкчы делгелгеге салгылаан, Польшага, Чехословакияга болгаш өске-даа чурттарга көргүзүп турган.

Амгы үеде Г. А. Климовская төөгүлүг үнелиг архитектура тудугларын камгалаарының база катап тургузарының талазы-биле программада идепкейлиг киржип, Торжок хоорайның дугайында номну доозуп, ону «Россияның хоорайларының турескаалдары» деп серияның шүгүму-биле үндүрер деп турар.

ЧУРУКТА: ойнаарактар болгаш Торжок дугайында ном— Г. А. Климовскаяның ноя сагыш салыышкыннары ындыг.
И. ЗОТИННИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохониказы).

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ӨГ-БҮЛЕЛЕР

Эрзин суур ындыг-ла коңчуг улуг эвес. Ында өске сөөк чон база ажылдап, чурттап турар. Интернационалчы өг-бүлелериң саны — он алды. Аныяанда тускай эртем чедип алгаш, Тываның бо ырак булуңунга кээп ажылдап эгелээн улус элээн. Олар тыва оолдар-биле өгбүле тудуп чурттааш, ол хевээр артып калган.

Тамара Артемовна Мамышева, Александра Петровна Головочева, Антонина Петровна Никифорова—олар ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары. Үр үеде тыва чон аразында чурттап келген болгаш чоннуң чаңчылдарын билир, сагып чоруурлар. Т. А. Мамышева — Тыва АССР-ниң кадыг камгалалының алдарлыг ажылдакчызы, чеди ургларның неян. Өөнүң ээзи Тавыхай Дембээевич Дечитмаа — чолаачы. Амгы үеде ыяш ажыл-агый черинде ажылдап турар. Улуг уруу Эльвира — аваның изин баскан эмчи сестразы. Ол Ленин аттыг совхозта ажылдап чоруур. Улуг оглу Вячеслав Кызылда.

Интернационалчы өг-бүлелериң иштинде хөй ургларлыг өг-бүлелер арбын. Нина Ивановна биле Доржу Кыргыстарның өг-бүлези ындыг. Херелмаа Шоюновна Серенниң өөнүң ээзи Михаил Борисович Степаков озал-ондакка таварышкаш эрте мөчээн. Ол не алды ургларын чаасканн азырап, бут кырынга тургускан. Оглу Александр Минусинскиниң культура-чырыдыышкын училищезинде өөренип турар. Анатолий иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы. Вова, Сергей олар өскен чери Эрзин суурда ажылдап, чурттап чоруурлар.

Шагдан бээр чурттап келген интернационалчы өг-бүлелер янзы-бүрү сөөк улустуң найыралын быжыглаарынга эки салдарлыг болуп келген. Ындыг өг-бүлелериң саны чыл келген тудум немежин турары өөрүнчүг. Эрткен чылын безин үш өг-бүле немешкен. Узбек Дасинбек Дасинбекович Демирбаев Валентина Халыйовна-биле өг-бүле туткан. Лариса Баадыровна Соян казах Калынбек Жанабекович Бекматов-биле, Лилия Байыровна Сандыкмаа бурят Сергей Викторович Барходов-биле амыдырал туткан.

Чер-чурттуң күдээлериниң ажыл-агый-биле хандырган. Оларны хүндүлеп көрүп турар бис. Кижилер эптиг болганда, ажыл-херек бүдүүгүр болур. Үш аныяк өг-бүленің ийизи бажың-балгат-биле хандыртынган. Угбазының өөнде чурттап турар өг-бүлеге бажың бээрин өөренип көрүп турар.

Кижилер аразында эки хамаарылга хүндүткелден үндезин алыр. Бистиң чонувус эптиг-ээлдек, сагыш-човангыр, биче сеткилдиг чаңчылдарын салбайн чоруурун чоргаарачыг.

Саара САРЫГБАН.
Эрзин көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Чаңгыс айтырыгга ийи чагаа

ЧҮГЕ ЧЕРЛЕ КИЧЭЭНГЕЙ ЧОК БИС

Ак-Довурак хоорайдан «Бисче сагыш салбастаан» деп эгелиг хомудал чагааны бистиң редакция эрткен чылдың төнчүүүде алган. Ында шак мындыг одуруглар бар. «Районнуң төп эмнелгезиниң кезип эмнээр салбыында санитаркалап турар 5 харлыг уруглуг бот-не кижи мен. Азыралымда 4 өскүс өөренікчи дуңмаларым бар. Олурар бажын-балгадывыс чок. Ыраакка ыянчыг, чоокка чоанчыг кижилер болуп, таныш-көрүш, ырак төрелдер бажыңнары кезип, сынмарлажып, үндүр-кино сывыртадып, аартыктадып чор бис. Хооркүүскомнуң, райкүүскомнуң даргаларынга каш-даа катап баргам мен. Херекке албас бисче сагыш салбас-тыр. Чөгел төнгеш, солуңче бижиир ужурга таварыттым...»

Автоөнүн чагаазының хоолгаын чаа парлаан. Барыын-Хемчик райкүүскомнуң даргазы С. И. Ильенковтуң адрезинче чорудуп, хынап көөрүп, дуза көргүзерни дилээн бис. Дүвүренчиг ол чагааны редакция кичээнгей чок арттырбайн, контрольга алган турган. Айлар эткен, хаңгыы сураг барган.

Чоокта чаа хомудал бижээн аныяк не Маргарита Каңооловна Күжүгетти ажылдап турар черинден тып алгаш, айтырарымга, амыдыралчурталгазының берге байдалынга мунгаран, харлыгын, карактарының чаштарын төп ора, дес-дараалаштыр чугаалап берген. Хөнделең суурга тудугжулап, эмнелге пунктузунга санитаркалап чораан, аваазындан 13, аваазындан 9 чыл мурнунда чарылгаш, бүлүн өскүс артканнар. Кады төрээн бичин кижилериң аңгы чурттаары бот-боттарынга берге болган ужурунда, төрелдериниче чажында чарлып чорутканнар чоорту чангыс черге бөлдүнчүп, Ак-Довуракта Зоя Бадаң-оолдуң бажыңынга каш чыл чурттап чоруй, Адыг-оол Ооржак деп кижиниң артык бажыңынга түр када орган. Эзэн өске кижиге садыптарга, чайлап берип, Игорь Монгуштуң чаңгыс өрээл бажыңынче 11 кижи кылдыр сыңмарлажып кирген. Эрткен айда мындыг таварылга болганын чугаалады:

— Эмнелгеге ажылдап хонгаш, эртен чеде бээримге, эт-севимни дүне машинага чүдүргеш, уруум-биле дуңмаларымны аппарган. Төрелим болур Хүрең-кыс Дүктүг-Бора чаа бажынче көжерде, Строительная кудумчузунда барактың хосталган эрги, капитал септелге пегеттинер квартиразынче чөпшээрел чокка киирип каан болду. Чамдык кижилер хүнаашсада, чайлап бербедивис. Үндүрепсе, баар черивис ам чок.

Маргарита Күжүгет дуңмалары-биле кады Ак-Довуракта доктаамал киир бижидилгези чок тоянчы кижилерге санаттырып чоруурун чугааларга безин чаржынчыг. Уруу Шеңневи уруглар садында пат боорда тургузуп алган. Айлаана Кызылдың башкы училищезинде, Долана, Саяна, Аяс школада өөренип турар. Класс удуртукчулары, школаның администрациязы өскүстериң байдалын эскербес, сонуургавас. Бүдүн өскүс дуңмаларын азыралга алганын бүзүредирин-биле 1987 чылдың январь 15-те тывыскан № 22 тускай шынзылга бар. Маргарита оозун алгаш, райкүүском даргазы С. И. Ильенков биле хооркүүском даргазы О. С. Сааяга каш удаа көргүзүп, бажың бээрин дилээргге, мынчага чедир хандырбаан.

— С. И. Ильенковка баарымга, хооркүүском даргазы О. С. Сааяга көргүзери-биле «өөренип көрүңер» деп резолюция салган саазын сунар, оозу ону шуут херекке албас. «Оочурну манаар, бажың чок» дээр. Амыдыралчурттаргавысты айтырып сонуургавас, хая көрүүр—деп, Маргарита Күжүгет хомудаар. Бажың үлелгезинге дорт киржир комбинаттың чиңгине директорунуң амыдырал-чурттаргы талазы-биле оралакчызы, эрткен чыышта хоорай Совединин депутады турган Д. П. Кубкинге база чедип, ээ көрнүр чадавас деп бодаан сеткили-биле дилег кылган. Ынанганың бажын ыт чизин дижири ышкаш, хаайынга-да какпаан.

«Думчукка тулганда, быаа сугжу» дээн ышкаш, Тыва АССР-ниң социал-хандырылга министри С. Д. Кировче деткимче дилеп, чагаалар бижээш, харыыларны алган. Өскүстериң байдалын өөренип көргеш, боттуг дуза көргүзерин хооркүүском даргазындан ол дилээн болган. О. С. Саая ону база херекке албаан.

Ам кайын дуза дилээрил? Мындыг айтырыг Маргарита Күжүгетти дувуретпес арга чок. Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң, Министрлер Чөвүлелиниң даргаларынче, азы «Семья и школа» журналче бижиир дээн бодалдарын чугаалап орду. Айтырыгны кая тургузары хамааты кижиниң бодунуң эргези-дир. Мен бодаарымга, ону республиканың удуртукчулары, Москвада журналдың ажылдакчылары-даа хол кирип, дузалашпас. Чаңгыс өг-бүленің өскүстеринге чурттаар чер тып бээри ылап-ла эмин эрттир берге бе? Шиитпирлеп болурунуң кандыг-даа аргазы чок бе?

Тус черде ам-даа эде тургустунмаан, бюрократсыг, кээргээр сеткил чок, доң баарлыг удуртукчулар С. И. Ильенков биле О. С. Сааның бот-боттарынче чуй кагжып, тоомчага албайн келгени бо-дур. Олар боттары орду ышкаш чаагайжыттынган бажыңнарда чурттап, өскүс уругларның амыдыралынче көрүнмейн турары мырыңай элдептиг. Бо ийи удуртукчу чөптүг негелдени хандырарының аргаларын көөр, шүгүмчүлелге харыылаар ужуррлуг. Бо үүлдү редакция контрольга арттырар.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» тускай корр.

КӨЖҮП ЧАДАШКАННАРНЫҢ САЛЫМЫ

Шагаан-Арыг хоорайның эрги турган черинде ам бо хүннерде бажын-балгатдаа, суг-далай-даа чок. Довурак-доозун-биле кады үндезин чурттакчыларның хомудалын дескилеп каапкан. Кижиниң төрүттүнген чуртту бир кончуг, төрел чону бир кончуг.

Шагаан-Арыг хоорай-биле байырлажып каапканда безин күчүлүг Улуг-Хемниң адырының эриннин кырынга ыы-сыызын тө каап орган кижилериин бирээзи Константин Михайлович Сивков. Ол маңаа бажыңны ажыг дерин төп турган тудуп алган. Ол каш чыл улаштыр бажыңны чылыглап, чаагайжыдып алыр дээш бар турган акша-хөренгизин ынаар чарыгдаан. Оон болгаш өөнүң иштиниң, уругларының дери-биле суггартынган херим иштинге кандыг иогаа, катчимис үнмейн турду дээр!

Бажың өртээнге каш акша аазааш, Константин Михайловичини каът бажында квартираже чалап пат болган. Ол көже бээр дээш каш удаа дап берген, ынчалзадаа үрек күжүр ону дүне када чайыннаныл чыдар чаа хоорайже чагдатпас болган. Тараачынның черде дазылданып кире берген мөзү-шынары ону салбаан.

Хоорай чагыргазы кырган кижини көжеринче албадаптар дээш электри шугумун үзе кезип, янзы-бүрү аргалар-биле ону чаа хоорайга чыгап келген. Сивков чурттап орган бажыңының шын өртээн төлеп бээрин, чаа хоорайга чаңгыс каът бажың-биле хандырарын негеп, дедир тепкеш олурупкан. Хоорай болгаш район удуртулгазының туружу чаңгыс: аңаа берипки дег черде бажың чок. Херек кырында кайын ындыг боор, ам безин хоорай чурттакчыларының кол нуруузу черде бажыңнарда чурттап орар болгай. Черде бажыңнар ап алгылааш, сад-огороду-даа чок, мал-маган-даа түтпайн орар чурттакчылар кайы көвей?

Дарга-даа кижилер болза, таныш-көрүштүг, дөргүлтөрелдиг болгай. Хууда бажыңы, огороду, мал-маганы дээш кончуг сагышсыраан ашакка бодаарга, оларның черде бажың алыр барымдаазы чая база бээр болган.

Аразында демниг чагырга аппарадынга күш чедип чадап кааш, Сивков чаа хоорайның Солнечная кудумчузунга бажың тудуп эгелээн. Пенсия назылыг кижиде мурнунда ышкаш күш-шыдал кайда боор, каш чыл бурунгаар чаасканн көдүрүп алгаш баар чудуунун бир ужун безин угбас болган. Арага-дары болгаш акшакөпеек-биле улус хөлезилеп турташ, чаа бажың алаан бедиде берген.

Сөөлгү үш чылда Константин Михайловичиниң сагыжы саарзыкталган турган. Оон эрткен кыжын чок апарганынга кыдыындан буруулуглар база бар. Константин Михайлович эрги бажыңын улус хөлезилеп турташ, чаа тудуп эгелээн бажыңының чанынга бичин-ле чедирбээн. Ону алды километр черге трактор-биле сөортүп турда, бүдүн хевээр, канчалбаан-даа болган. Бажыңны ол хире быжыг тутган.

Хоорайның база бир сөөлгү чурттакчыларының бирээзиниң ат-бажын Ховалыг Чап-ооловна Шорга дээр. Он чыл ажыр пенсияда орар кырган-аваның паспортунда киир бижидилгези эрги хоорайның Интернациональная кудумчузунда хевээр. Ону аңаа 1986 чылдың март 28-те киир бижээн. 180 рубльбиле садып алган борбак бажыңынга чурттап орда, өөнүң ишти чок апарган. Чуртка кагдырган кырган кижиге чаасканн орары берге боорга, уруунуң бажыңынга келген. Элээн болганда бажың алгаш, уруунуң өг-бүлезин чаа хоорайже көже берген. Ол өйде Ховалыг Чап-ооловнаның борбак бажыңын бускаш, сугга дүшкен улус камгалаар станцияның өртээли кылдыр Улуг-Хем кыдыынче көжүрүп аппарган.

Самагалдайда төрелдериннге четкеш кээрге, оон эт-севин дашкаар үндүр октапкан болган. Ол фактыга улус бүзүревес боорга, шагдаа ажылдакчызы Владимир Мортак-оолга ону көргүскен.

Ам бо хүннерде кээргенчиг кырган кижи чаа хоорайда бажыңнар кезип, хоначалап чоруп турар. Уруу Амар Доржунуң бажыңынга киир бижидип алыр дээрге, оон улузу көвей, кеин база чоокта чаа божупкан.

Киир бижидилге чок болганындан кырган пенсиязындаа өстүрүп чадашкан, эт, чигир талоннары-даа албастаан.

Оода чаңгыс өрээл дилеп алыр дээш хооркүүском даргазынче чеже кирбээн дээр! Оочур манааш, медерелин-даа ышкынып турган.

Чаа хоорайга бажың алыр дээш эрги хоорайже көжүп келгеннериң саны бистиң даргаларывыс 1988 чылда бежен хире өг-бүле деп турган. Бажың үлелгезин чөптүг эвес чорудуп турганын чажырары-биле ам ол санны 160 чедир улгаттырган. Чок, Ховалыг Чап-ооловна кайыбир черден келбээн, чурттапла орган чери эрги Шагаан-Арыг ол, Шынап-ла, дээрден дүжүп келбээн.

Чаа хоорайже көжүрүлге шак мындыг четпестерлиг болган. Хоорай чагыргазы үстүнде адын адааным кырганнарның бажыңнарын көжүрериниге дузалаар турган. Ону кылбаан. Оон байтык, Ховалыг Чап-ооловнаның хууда бажыңының өртээниң кезиин безин төлеп бербээн.

Хоорай Советинге чаа соңгуткан улус депутаттары мында кирген фактыларны кичээнгейге алыр боор деп идегедивис.

Кодур-оол ОЮН.

Уран чүүлдүң найыралы—улустарның найыралы

КУЛЬТУРА ХАРЫЛЗААЛАРЫН БАЙЛАКШЫДАР

«Ийи дагның бажы чоок-даа болза дээшпее, ийи кижиниң аразы ырак-даа болза көржү бээр» деп чоннуң үлегер домаанда ханы улуг сиңниккен. Тыва республиканың найысылалында якут, хакас, бурят, даг-алтай, тыва артистер Сибирь улустарының национал театрларының фестивалынга чыглып келгеш, уран талантызын чонга бараалгадып, арга-дуржулгазын солчуп, аразында найыралды улам быжыглап, каш хонук дургузунда чаңгыс аалдың уруглары дег өөнүктер апарган. Аалчыларның-даа, бистиң-даа арабыста янзы-бүрү национал кижилер: орустар, украиннер, башкирлер, татарлар, белорустар дээш төлээлер база бар. Оларны интернационалчы быжыг харылзаа дөннаштырып турар.

Эрткен пятница хүнүнде янзы-бүрү национал хептиг, арын-шырайларында өөрүшкү кыптыккан ырышоорлуг, хөгжүм херекселдерин эдискен, танцылап-самнаан кижилерни көрүп кааш, кызылчылар кайгап турган. Чамдык-кижилер «театрның артистери «митингилей» берген ол бе, ындыг бе дээрге кижи танывас кижилер баа бар, «өскелери» кудумчуга ойнаар щин-даа ирги бе, чо-оок, «Алдан-Маадырлар» деп кинону ойнай бергени ол эвес бе» — дижип турган. Ол хөйү хөлзедипкен чыскаал фестивальга чыглып келген артистериң чаңгыс аай найыралчы эп-сеткилин илереткен интернационалчы байырлалыдыр.

Чыылган артистер В. И. Ленинниң тураскаалынга кызыл чечектерни салган. Ленин кудумчуу-биле ойнап-хөглеп өскээш, Азия төвүүнүң тураскаалынга четкен. Сибирь улустарының төлээлериниң ол чыскаалы ёзулуг найыралдың өңгүр кызыл чечээ дег көстүр. Дыл-домаа аңгы-аңгы-даа болза, оларның алыс күзели эде тургустунуушкунуң сорулгаларын амыдыралга боттандырары дээрзин оларның чугааларындан кижи билип ап болур. Бистиң аалчыларывыс Алдан-Маадыр аттыг чурттшинчилел музейин, тураскаалдыг черлерни база сонуургап көрген. Тыва улустың төөгүзү-биле ханы таныкарынга улуг дузаны музей көргүскен.

Тыва драматург Чылгычы Ондарның «Ханныг истер», алтай чогаалчы Антон Юдановтуң «Туба», Борис Укачиниң «Кым мен?», хакас Юрий Топоевтиң «Аглона, чурттаппа көр», «Мирген-оол биле Биргал-кыс», якут Далан-Яковлевтиң «Ханныг өжөөн демдээ» деп шиилери-биле кызылчылар болгаш аалчылар танышкан. Шин бүрүзү тускай үнүүр, аажы-чаңныг, эгиттинмес төөгүлүг, овур-хевирлерлиг-даа болза, шуптузу бодунуң чонунуң сагыш-сеткилин илереткен болгулаан. Бир солун чүве — театр бүрүзүнде журналистерни быжыглаары. Олар хүннүнде келген чүүлдерге телефон-биле медээлерни чорудуп, парлалга бажыңындан үнмейп турдулар. Журналистер чүгле культура талазы-биле эвес, а республиканың экономика, социал хөгжүлдезин база билип ап турарлар. Артистерни дамчыштыр Тыва дугайын Якутияның, Хакасияның, Бурятияның, Даг-Алтайның ажылчы чоннары таныжар аргалыг болдулар.

Национал театрлар фестивалы кожа-хелбээ акыдунма улустарның найыралын улам быжыглаар болгаш культура талазы-биле харылзаазын ханы байлакшыдар.

Чурулга делгелгезинден

СУРГУУЛДАРНЫҢ БАРААЛГАДЫЫ

Кызылдың уран чүүл училищезинің тургустунганындан бээр 30 чыл оюнга тураспааткан ук өөредилге черинің башкыларының болгаш сургуулдарының делгелгези Чурукчулар бажыңында ажыттынган. Ыында колдуунда сургуулдарның аңгы-аңгы чылларда өөредилге диплом, чогаадыкчы ажылдарын хөй-биле делгээн. Ону көөр дээш кижилерниң шуужуу узун. Үстүкү болгаш адаккы делгелге залдарында чурукла хөй. Бо удаада тускай тайылбырлакчы чок болду.

И. Дуваанның «Шүүлген моге» деп диплом ажылы черле көрүштүг. Тыва күреш — национал оюн, анаа шүүлген кижи чоргаар эрескашпагай девээн. Өг кыдыында назыдап кыраар ийи кижи аразында хөөрежин отурар. Ол чогаалын К. Нурсат «Өгбелер» деп адаан. Ук делгелгеде амгы-даа, эрткендээ үеледе тураскааттынган чогаалдар арбын. В. Доржуның «Ус-шевер» деп ажылы ханы уткалыг. Кырган кижи аът баштыг игилди чазап олурар. Оон кыдыында быжаанчы база бар. Тыва улустың ховар эртинелериниң биризи тыва хөгжүм херекселдерин чүгле хоочуннар кылып шыдаар дээр утка мында сиңниккен. А. Кузьминнің «Кыш» деп чуруу көрүштүг. Кышкы, ыржым кодээ суур, шаактап каан чаңгыс аът. Ырнымы суурну аъттыг кижи отурып, ажылче үнүүтер деп чүве биллиңгир. Тыва эки турачылар дугайында тема база уттуумаан. Ш. Чурукпан «Тиилелге дугайында өөрүшкүлүг медээ» деп ажылы солун. Өгнүн хөрөжен ээзи чыш уруун гайбын аккок дөзөже үглай кодуруп-кен турар. А эр кижи дайын тоннеи, тиилелге дугаа-ны. 21.40 «Эфирде музыка». 23.40 «Болуушкуннар болгаш бодалдар». 00.10—00.35 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.15 «Ийи капитан». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 11.25 Испан дыл. 2-ги чылы. 11.55 Ритмиг гимнастика. 12.25 — 13.25 «Варьканың чери». Телефильм. 4-кү серичзы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Парторгаизацияларда отчёттар болгаш соңгулдаларга өткүштүр». «Бүгү-ле экини ургларга бе?». «Ак-Довуоактан социал репортаж». 19.00 Аңыяктар видеоканалы «Кадар-казыыр». Ак. Довурак хоорайның аныяк тускай эртемниглериниң нарын айтырыглары. 19.45 Медээлер. 19.50 Барымдаалыг фильм. 20.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунаа чаштар!». 20.30—23.25 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. Чапсарда (21.30) — Кино курлавыры.

ЧОННУҢ ТӨӨГҮЗҮ-БИЛЕ ХОЛБАШТЫРГАН

Сибирьниң национал театрларының фестивалы адактальп турза-даа, оон киржикчилериниң ак-көк Тыванның көрүкчүлериниге бараалгаткан шиилериниң ужур-утказының болгаш ойнаан артистериниң арга-мергежилиниң дугайында үнелел чугаалар аастардан дүшпейн турар.

Даг-Алтайдан келген аалчыларның көрүкчүлериниге сонуургатканы шүлүкчү Борис Укачиниң «Кым мен?» деп шүлүглелинге үндезилеп тургускан ындыг аттыг шиизи чамдык көрүкчүлерниң хей-аъдын көдүрүп, сагыш-сеткилин доюлдурган.

Шииде болуушкуннар алтай чоннуң әртип келген амыдыралчы оруктары, төөгүзү-биле холбашканын көрүкчүлер билир. Шүлүкчү кижи бодунуң чонунуң караа, кулаа, үнү болур дээрзин ук шиини көрүп ора, кижи болап кээр. Эвээш санныг бол, бурунгаар чүткүл-биле долдунган чүректерлиг, ажыл-ишчи алтайларның үш салгалының салым-хуузунуң дугайын дескараалаштыр шүлүктеп дамчытканы бир янзы чаа чүүл болур.

Көрүлде доозулганының соонда ийи эжишки кыс аразында хөөрештилер.

— Чоннуң төөгүзү-биле дыка-ла уран-чечен кылдыр холбап көргүскен-дир — деп, биргизи үнелел бээрге, ийигизи аная удурланды:

— Каш борбак кижи шүлүтеп-ле турар, кижи чалгаарап каар шин-дир.

Ийи көрүкчү шииге ийи аңгы үнелел бергени таварылга эвес. Чүл дээрге бистиң Тываның хөгжүм-шин театрынга мындыг янзылыг шин моон муриунда үнмейн турган болгай. Ийиги көрүкчү кыс ындыг янзылыг шин көрүп, оон утказын сайгарарынче ханылавааны илдеп. Амыдыралга чаа чүве чоорту ижигип, чон аразынче кирип, кижилерниң сонуургалын чаалап алыр дээрзи билдингир.

Ук шиниң автору-биле кады өөренип чораан болгаш, автор шүлүглелин студент чылдарында-ла бижип эгелээнин билир мен. Оон бээр чаңгыс эвес он чыл эртсе-даа, өөнүүмнүң карак кызыл ажылдап, бодунуң чонунга төлептиг бараан болуп, оон ёзулуг ыраажызы апарган өөнүүмге чоргаарланып чоруур мен.

Тыва, алтай дылдар эртебурунгудан хан төрел болгаш, кайы-кайызын очулга чокка балчып алыры онзагай үүл болур.

Баштайгы алтай роман «Арианы» тыва дылче очулдуруп тура, чамдык эгелерни алтай дылдан, колдуунда-ла өскертилге чокка дүжүрүп бижип ап турганымны сактып ор мен. Ол ышкаш алтай шүлүкчү Аржан Адаровтуң «Меңге даглар» деп шүлүктериниң чыындызын бистиң шүлүкчүвүс Александр Даржай алтай дылдан тыва дылче очулдурганы маңаа тодаргай херечи болур.

Аны-дуңмалышкы улустарның бот-боттарын улам хандыр билчиш, моон соңгаар бир демниг ажылдаарынга эртип турар фестиваль кончуг улуг үлүгү кирпери чугаажок.

Алтай, хакас, тыва, якут артистериниң көргүскен шиилери боттарының чоннарының төөгүлери-биле холбашканы солун.

Монгуш ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: шииден көргүзүг.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ААЛЧЫВЫС АЯЛГАЗЫ

Даг-Алтай автономныг областың национал хөгжүмшин театрының артизи Байрам Кудирмеков «Алтайның сылдызы» деп солунда база ажылдап турар. Ол Новосибирскиниң театр училищезин болгаш ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң М. Горький аттыг литература институдун дооскан.

Оон «Сын бажында», «Мээн чүрээм даглларга» деп шиилери областың көрүкчүлериниң сонуургалын чаалап алган.

Бо хүннерде Сибирьниң национал театрлар фестивалының киржикчизи Байрам Кудирмеков шиилерде рольдар ойнап чоруп турар. Ол шүлүктериниң баштайгы чыындызын белеткеп чоруур.

Аалчының ийи шүлүүн алтай дылдан Монгуш Доржунуң очулгазы-биле номчукчуларга бараалгаттывыс.

Чонум чаңчылы

Алтайымда мындыг чаңчыл бар:
Аалга келген ак чем амзаар.
Дөргүл-төрел эвес-даа бол,
Дөрже әртер чалалга аар.
Каткы-хөглүг ээ кижи
Каш янзы чемин делгээр.
Хөнекте шай аяк иштээш,
Хөөрежигже орук шөер.
Тапшыдаңнар чугаа-сооду
Дамырак суг сагындырып.
Аразында холуксаа чок
Аян ырже шилчип орар.

Көккүр сыннар хаажылаан
Көрбээни чок Алтайымда
Аңнар-меңнер кижилер дег,
Амырлажып чоргулаанзыт...

Хамык ужур дөзү чүдел?
Кадыр, кашпал сыннарда бе?
Чогум шынын казар болза,
Чоргаар чонум чаңчылында.

Амыр-менди үнелиг-ле

Үүле-хөрээ көвей-даа бол, ачам күжүр
Үлегерлиг тоолдарны ыдып чораан.
Арыг сеткил ханызыдан өөрүнге:
«Аъш-чемден амыр-менди үнелиг» дээр.

Ажыл-хөрээм арбын-даа бол, өөнүктерге
Ачамның сээн тоолдарыңны ыдып чор мен.
Сеткилимден мындыг сөстер ужугарлар:
«Чемде чүү боор, чүректериң ыры херек!»

Оглум база оруктува дөгерип тур.
Оккур ырның аалгазын өөрүнге тут.
Тывынгыр дээн буруп шагның чеченнери
«Дываажандан оранывыс үнелиг» дээн.

Ада-чуртка үүле көвей, ынчангаштын
Аалчыларны өөрүшкүлүг дойже чалаал.
Чырык черни мындыг сөстер эргий ушсун:
«Чыргал, дойдан тайбың черлер үнемчелиг!»

Байрам КУДИРМЕКОВ.

ТВ

МАРТ 29

БИРГИ ПРОГРАММ.

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 Псков чери. 9.20 Бут бөмбүү. Эш хуу ужуражыышкын. ССРЭ биле Голландияның шилиндек командалары. 11.05 В. А. Моцарт. «Дүнеки бичии серенада». 11.25 Уругларга шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 12.30—13.00 «Ye». 16.30 Дагестан АССР-ниң Күрүнеиниң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 17.10 «Хомо дуплекс». Кижиниң аажы-чаңының чөрүлдешкээнин дугайында барымдаалыг фильм. 17.30 «Эртем медээчизи». 18.15 «Экин музыка!». «Баштайгы базымнар». 18.30 «Ye». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.40 «Тиилекчи». «Провинциал амыдыралдан сцена». Уран-чечен телефильм. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Эфирде музыка». 23.40 «Болуушкуннар болгаш бодалдар». 00.10—00.35 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.15 «Ийи капитан». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 11.25 Испан дыл. 2-ги чылы. 11.55 Ритмиг гимнастика. 12.25 — 13.25 «Варьканың чери». Телефильм. 4-кү серичзы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Парторгаизацияларда отчёттар болгаш соңгулдаларга өткүштүр». «Бүгү-ле экини ургларга бе?». «Ак-Довуоактан социал репортаж». 19.00 Аңыяктар видеоканалы «Кадар-казыыр». Ак. Довурак хоорайның аныяк тускай эртемниглериниң нарын айтырыглары. 19.45 Медээлер. 19.50 Барымдаалыг фильм. 20.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунаа чаштар!». 20.30—23.25 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. Чапсарда (21.30) — Кино курлавыры.

КИНО

МАРТ 29-ТА

НАЙЫРАЛ»: «Ызыгуур салгакчызы — алдын-доос» (КУР) 9.30, «Меге даңгырак» (Индия, 2 сериялыг) 11.30, 16.20, «Ак сөөк» («Арменфильм») 14.20, 19.30 (узаткан). **Көрүлде залыңга: «Бир эвес мээң-биле кады эвес болзуңза»** (2 сериялыг) 10.00, 13.30, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чаан сөөгүнден кылган бөрт каасталгазы» 9.00, 12.10, **«Серванц делгерезин!»** 10.30, 15.30, **«Сери соңгазындан коргудар хоютку»** 13.40, **«Бедик хан»** 16.50, 21.30, **«Зята болгаш Гита»** (2 сериялыг) 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Өлүм чок Кащей» 12.00, **«Ынакшаан эр кижи»** (Франция) 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Камгаланы-рының нарын уран аргазы» (Чехословакия) 10.00, **«Танылап көр, танцы-ла»** (Индия, 2 сериялыг) 11.30, 14.10, 17.00, 19.40 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Бичин чаъс чаар. Барын үүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температурازы 1—6, чамдык черлерге 9—14 градус соок болур. Хүндүс 6—11 градус чылыр, чамдык черлерге кадар 3-тен казыр 2 градус болур.

Кызылга шокар булуттаар. Барын үүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 1—3 градус соор, хүндүс 6—8 градус чылыг болур.

Комсомол обкомунуң «Спутник» туризм бюрозу 1990 чылдың май 10-дан 24-ке чедир Көрей Улус-Демократтыг Республикаже туристеп чоруурунуң путёвкаларын тарадып турар.

Ол дугайында айтырыгны комсомол райкомнарындан болгаш хооркомундан база Политиктиг чырыдыышкын бажыңында № 16 кабинеттен тодарадып ап болур.

Тываның «Тыва тудуг» тудуг эргелелиниң аппарадынга:
будүрүлге- диспетчер килдизиниң начальниги;
инженер-геодезист;
төлевилээшкин бөлүүнге бирги категорияның инженери;
будүрүлгени белеткээр килдиске кол инженер;
капитал тудуг килдизинге инженер;
смета-керээ килдизинге кол инженер;
тудуг шынары контрольдаар килдиске инженер;
кол механик;
кол бухгалтер-ревизор;
кадрлар килдизинге инженер херек боор турар.

Агроулетпүр эвилелиниң школазының общежитиезинге сургуулдарны болгаш Кызылга келген аалчыларны чурттадып (хондуруп) болуруи ук школаның дирекциязы албан-организация болгаш өөредилге черлериниң удуртукчуларынга, Кызылга келген аалчыларга дыңнадып турар. Чеже орунуун база кайы хире үеде херектиг апаарын баш удур дыңнадып болур.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу 9. Телефон № 3-14-56.

Агроулетпүр эвилелиниң школазынга (Калинин кудумчузу, 1 «В» — 6 «А» автобустун «Машзавод» деп доктаар черинің чаны) орус дыл болгаш литература талазы-биле өртек-хөлезилиг белеткел курузун организастап турарын чарлап тур. Өөренир хуусаазы 1 ай, өөредилге дээш 25 рубльди телээр.

Билдиришкинни директорнуң адынга киирер. Бирги болүктүң өөредилгези март 1-де, ийиги болүктүң апрель 2-де, үшкү болүктүң май 10-да эгелээр.

Общежитиеге чурттар болза, өртек-хөлезилиг.

1990 чылдың апрель-майда дараазында черлерге баар путёвкаларны аян-чорук болгаш экскурсияларның Кызылда бюрозу саналдап турар:

Рига — апрель 9-тан 13-ке чедир, путёвка өртээ 343 рубль;

Вильнюс — апрель 12-ден 16-га чедир, өртээ — 334 рубль;

Алма-Ата — апрель 1-ден 5-ке чедир, өртээ — 205 рубль;

Бухара-Самарканд — апрель 29-тан май 3-ке чедир, өртээ 243 рубль;

Вильнюс — май 7-ден 11-ге чедир, өртээ — 334 рубль;

Ташкент — май 14-тен 18-ке чедир, өртээ 220 рубль.

Аъш-чеминиң, чурттаар черинің, экскурсия хандырылгазының, баар, кээриниң самолётка орук чарыгдалдары путёвка өртээнге кирип турар.

Аян-чорук болгаш экскурсия бюрозунуң адреси: Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузу, бажың № 1. «Монгулек» аалчылар бажыңы. 2-ги каут, телефону 3-12-81.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор

В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроулетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейи баргада — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер

Хемчээли 2 парлалга амазы

Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 395.

ГС—00267.